

Imam Sadiq Research Institute

for Islamic Sciences

Research Institute for Political
and Defence Studies

P. ISSN: 2545-5708 & E. ISSN: 2717-3720

Website: <http://ipr.isri.ac.ir>

Volume: 13 ; Number: 27

Social political interpretation of the Qur'anic concept of installment and justice from the perspective of Ayatollah Khamenei

Ali Reza Daneshyar*

Doi: <https://doi.org/10.22034/ipr.2025.485756.2202>

Receipt: 2024/10/27 - Accepted: 2025/02/05

(176-200)

Abstract:

This research examines the socio-political interpretation of the Quranic concept of installment and justice from the perspective of Ayatollah Khamenei. The aim is to present and explain the practical, concrete and social politics according to the principle of the meaning of installments and justice from the Quranic verses by examining Ayatollah Khamenei. In this research, the theoretical literature of the network and related concepts have been used to explain the Quranic and non-Quranic concepts aligned with the concepts of installment and justice. In this view, the implementation of justice, in the field of society and politics, is a kind of right and obligation and is seen as an "absolute value". Without the realization of justice in the implementation, in the social and political aspects, it is not possible to progress the society and it is necessary for the progress of the Islamic society, along with the use of human experiences, to stay away from the capitalist versions and rely on the practical aspects of justice at the level and layers of the society and fight against poverty, corruption and discrimination. Seeking justice is an indicator of the Islamic system and as one of the permanent principles of the Islamic revolution (Findings).

Keywords: Ayatollah Khamenei, Quranic concept, installment, justice, social political commentary.

*. Assistant Professor, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, a.daneshyar@ihcs.ac.ir.

پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق
پژوهشگاه مطالعات سیاسی و دفاعی
P. ISSN: 2345-5705 & E. ISSN: 2717-3720
نشانی پانگاه نشریه: <http://ipr.isri.ac.ir>
سال سیزدهم: شماره بیست و هشتم

تفسیر سیاسی اجتماعی از مفهوم قرآنی قسط و عدل از منظر آیت‌الله خامنه‌ای دام‌ظله

علیرضا دانشیار*

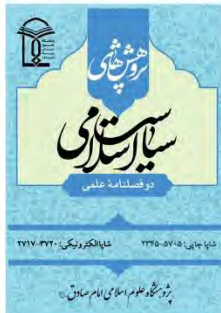
Doi: 10.22034/ipr.2025.485756.2202

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷
(۲۰۰-۱۷۶)

چکیده:

این پژوهش، تفسیر سیاسی اجتماعی از مفهوم قرآنی قسط و عدل را از منظر آیت‌الله خامنه‌ای بررسی می‌کند. هدف ارائه تفسیر و تبیین عملی، انضمامی و اجتماعی سیاسی با توجه به اصل معنای قسط و عدل از آیات قرآنی با تمرکز بر رویکرد آیت‌الله خامنه‌است. در این پژوهش، از ادبیات نظری شبکه و زنجیره مفاهیم هم‌نشین برای تبیین مفاهیم قرآنی و غیر قرآنی همسو با مفاهیم قسط و عدل استفاده شده است. در این دیدگاه، اجرای عدالت، در حیطه اجتماع و سیاست، نوعی حق و تکلیف است و به‌صورت یک «ارزش مطلق» دیده می‌شود. در یافته تحقیق می‌توان گفت که؛ بدون تحقق عدالت در مقام اجرا و عمل، در جنبه‌های اجتماعی و سیاسی امکان رشد، تعالی و پیشرفت جامعه ممکن نخواهد شد. لازمه پیشرفت جامعه اسلامی، در کنار استفاده از تجربیات بشری، دوری از نسخه‌های سرمایه‌داری و تکیه بر ابعاد عملی و انضمامی عدالت در سطح و لایه‌های جامعه و مبارزه با فقر، فساد و تبعیض در ابعاد اجتماعی و سیاسی است. عدالت‌خواهی شاخص نظام اسلامی و به‌عنوان یکی از اصول دائمی انقلاب اسلامی است و توسعه یک جامعه هم‌زمان نیازمند «عدالت‌خواهی» است.

واژگان کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، مفهوم قرآنی، قسط، عدل، تفسیر سیاسی اجتماعی.

* استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و
مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،
a.daneshyar@ihs.ac.ir

مقدمه:

یکی از مفاهیم مهم قرآن، مفهوم عدل است که مورد تفسیر سیاسی اجتماعی و اخلاقی اندیشمندان قرار گرفته است. از نظر اندیشمندان مسلمان، قرآن، انسان اخلاقی را «صاحب عدل» می‌شناسد در آیاتی نظیر «يُحْكُمُ بِهٖ ذُو عَدْلٍ مِّنْكُمْ» (مائده: ۹۵) یا آیه «وَأَشْهِدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ» (طلاق: ۲) سخن از داوری و یا گواهی انسان‌هایی است که از نظر تربیتی و اخلاقی و روحی قابل اعتماد باشند (مطهری، ۱۳۷۷: ۶۱). بیشترین آیات مربوط به عدل، درباره عدل جمعی، اجتماعی، قضایی و سیاسی به کار رفته است. در قرآن، توحید، معاد، نبوت، امامت و زعامت، آرمان‌های فردی و هدف‌های اجتماعی، همه بر محور عدل استوار شده و معیار کمال فرد و مقیاس سلامت اجتماع است. عدل قرآن در جایی که به توحید یا معاد مربوط است و به انسان در زمینه هستی‌نگرش خاص می‌دهد، نوعی «جهان‌بینی» است (همان: ۶۱). عدل الهی و قرآنی در رابطه با نبوت، تشریح و قانون، یک «معیار» و «مقیاس» قانون‌شناسی است و جزء منابع فقه و استنباط به شمار می‌آید (همان). عدل قرآنی در جایی که به امامت و رهبری مربوط می‌شود، نوعی «شایستگی» و آنجایی که به اجتماع کشیده می‌شود، نوعی «مسئولیت» است (همان) و از سویی، قرآن کریم، امامت و رهبری را «پیمان الهی» و مقامی «ضد ظلم» و «توأم با عدل» می‌داند (همان: ۶۱-۶۰). از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، رسیدن به عدالت و اجرای آن، صعب و دشوار است و جامعه ابتدا باید از لحاظ اخلاقی ساخته شود (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱/۱/۱۳۷۶). قانون یکی از اقتضانات عدالت است که به ایجاد نوعی برابری و تعادل در بین همه مردم در جامعه شده و به ایجاد امنیت، انصاف و رضایت کمک می‌کند. تفسیر سیاسی و اجتماعی مفاهیم «قسط و عدل» در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای بخشی از ساختار نظام‌مند ارزشی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی است که با سایر مفاهیم ارتباط برقرار می‌کند. تفسیر مفهوم قسط و عدل، فقط بیان نظری آیه یا آیات مدنظر نبوده، بلکه بعد انضمامی و وجودی آیات و مفاهیم قرآنی در راستای مسائل سیاسی اجتماعی مورد دقت و کشف قرار می‌گیرد. مفاهیم «قسط و عدل» در مقابل با مفاهیم ضد ارزشی «ظلم و جور» قرار می‌گیرند. قرآن کریم، «قسط و عدل» را

به عنوان شاخص نظام الهی معرفی کرده و در آیات بسیاری هم «ظلم و جور»، به عنوان شاخص‌ترین پیامد کفر یا نظام کفر معرفی می‌شود. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال اصلی است که: تفسیر سیاسی اجتماعی از مفهوم قرآنی قسط و عدل از منظر آیت الله خامنه‌ای چگونه است؟ فرضیه عبارت است از اینکه: در تحلیل و تفسیر مفاهیم قرآنی «قسط و عدل» نوعی زنجیره معنایی همسو با سایر مفاهیم دیده می‌شود که با رویکردی سیاسی- اجتماعی و انضمامی مورد بررسی قرار گرفته و مفاهیم ارزشی و اعتقادی و رفتاری در کنار قسط و عدل، سازنده و تکمیل‌کننده آن، در ابعاد اجتماعی و سیاسی می‌شوند و از سویی، لازمه اجرای عدالت، منجر به ایجاد تکالیف و الزاماتی برای حکمرانی در ابعاد سیاسی و اجتماعی در حق افراد جامعه می‌شود.

با توجه به مطالب پیش گفته، تمرکز این پژوهش بر تفسیر سیاسی- اجتماعی مفهوم قرآنی قسط و عدل از منظر آیت الله خامنه‌ای است.

پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه تحقیق، آثار متفاوتی وجود دارد که از نظر عنوان، محتوا و ساختار بحث، با عنوان فوق متفاوت است؛ که به برخی از این آثار اشاره می‌شود:

۱. مقاله «بررسی مستندات قرآنی و روایی بیانات مقام معظم رهبری درباره تحقق عدالت سیاسی و اجتماعی» (جعفری نسب، ۱۴۰۰)، این مقاله به دنبال بررسی ادله، شواهد و مستندات قرآنی و روایی تحقق عدالت سیاسی اجتماعی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای بوده و تحلیل و تفسیر سیاسی اجتماعی مورد اهتمام نویسنده نبوده است.

۲. مقاله: «الگوی نظری مفهوم «عدالت» در اندیشه سیاسی حضرت آیت الله خامنه‌ای» (آقائی مزرعه شاهی، ۱۴۰۰)، در این مقاله، از روش تحلیل محتوای کیفی بیانات رهبری برای دستیابی به الگوی نظری مفهوم عدالت، استفاده شده اما تفسیر سیاسی اجتماعی این مفهوم از منظر قرآن مدنظر نبوده است.

۳. مقاله «بایسته‌های عدالت‌خواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب» (رستمی، نصراللهی، ۱۳۹۹) و مقاله «تبیین ابعاد عدالت اجتماعی در منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای»

علیزاده، و محسنی مشتقین ۱۴۰۲) در مقاله رستمی، از روش تحلیل مضمون و در مقاله علیزاده و محسنی از روش داده بنیاد، استفاده شده است. در هر دو مقاله پیش گفته، در تحلیل موضوع عدالت، بیانات عام رهبری مورد بررسی قرار گرفته و تفسیر سیاسی اجتماعی آن از آیات، مورد بررسی قرار نگرفته است.

۴. مقاله «فلسفه عدالت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری» (مهاجرنیا، ۱۳۸۸) و کتاب «عدالت اجتماعی در دیدگاه مقام معظم رهبری» (تمدن فرد، ۱۴۰۰)، تلاش نویسندگان مقاله و کتاب پیش گفته، بر توضیح مفهوم عدالت بر پایه فلسفه سیاسی و اندیشه سیاسی بوده است و ورودی به بحث تفسیر سیاسی و اجتماعی نداشته اند. نوآوری مقاله حاضر، پرداختن به تفسیر سیاسی اجتماعی و انضمامی موضوع عدالت بر طبق آیات قرآن از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای است.

۱. مفهوم‌شناسی «قسط و عدل»

از نظر لغوی عدل به معنای راستی، درستی، دادگری، میانه‌روی، مساوات، برابری و... آمده است (ابن منظور، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۱: ۸۳). عدالت اجتماعی عدالتی است که همه افراد جامعه از آن برخوردار باشند. عدل در لغت و اصطلاح، معانی مختلفی دارد از جمله: «هر چیزی را به جای خود نهادن»، «حد وسط میان افراط و تفریط در قوای درونی» (معین، ۱۳۶۲: ۲۲۷۹)، تقسیم به تساوی رعایت برابری در پاداش و کیفر دادن و... آمده است (بختیاری، ۱۳۸۲: ۷۹). عدل در مقابل ظلم و به معنای احقاق حق و اخراج حق از باطل نیز آمده است (سجادی، ۱۳۷۵: ۴۷). برخی نیز با استفاده از متون دینی به ویژه روایات معصومین علیهم‌السلام، مراد الهی از اقامه قسط و عدل را در آیات قرآن و سنت نبوی با واقعیت عینی، خارجی و ملموس ارتباط داده و به اهمیت مفهوم قرآنی و روایی عدالت اشاره کرده‌اند (حکیمی، ۱۳۷۶: ۶۲-۶۱).

واژه دیگر، «قسط» است که در ادبیات عرب به معنی نصیب، حصه و دادگری است و در زبان فارسی نیز به معنای داد، بازپرداخت و مانده، آمده است. در کتب لغت، قسط به معنای، عدل، نیز به کار رفته است (ابن منظور ۱۴۰۸ ق، ج ۷: ۳۷۷-۳۷۸). در مورد «قسط و عدل» تفاوت‌هایی نیز ذکر شده است:

ابتدا اینکه، عدل، مفهوم گسترده‌تری از واژه «قسط» دارد. قسط، اجرا، ظهور و تحقق عدل و نیز تطبیق عدل بر موارد و مصداق خارجی است. دیگر اینکه، «قسط» درجایی به کار می‌رود که عده‌ای در چیزی شریک باشند و سهم هرکدام به طور کامل و مساوی پرداخت شود اما اگر بین آنان تبعیض قائل شوند، «جور» نامیده می‌شود. واژه مقابل «عدل»، نیز «ظلم» است. آیت‌الله خامنه‌ای در شرح و توضیح معنای «عدالت و قسط» معتقد است که عدل دارای معنای عام به صورت والا و برجسته است که در زندگی شخصی و عمومی به صورت رفتار و موازنه صحیح و معتدل به وجود می‌آید؛ اما قسط یعنی اینکه عدل خرد شده و به شکل «عدالت اجتماعی» درآید (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۱۱/۱).

توضیح تفسیر اجتماعی و سیاسی، این است که عدالت در یک جامعه در دو بعد اجتماعی و سیاسی مورد تجزیه، تحلیل و تفسیر قرار گیرد. تفسیر عدالت در بعد اجتماعی به چگونگی تفسیر و تبیین آیات قرآن در نحوه برخورداری مساوی اعضای جامعه از امکانات، بالا بردن انسجام اجتماعی، ایجاد رفاه و توزیع عادلانه ثروت و جایگاه افراد در ساختار اساسی جامعه می‌پردازد. تفسیر سیاسی عدالت، بر چگونگی اجرا و تحقق قسط و عدل در ساختار و کارکرد حکومت و دولت نقش داشته و به اعمال اصول عدالت در نهادهای اساسی سیاسی و نظم و اجرای دقیق قانون اساسی و قواعد حقوقی، اشاره داشته و به شکل تبیین و تفسیر از آیات قرآنی صورت می‌پذیرد.

۲. چارچوب نظری

چارچوب نظری به کاررفته در این پژوهش، نوعی انسجام و زنجیره واژگانی و معنایی است. در توضیح آن می‌توان گفت که زنجیره و انسجام واژگانی، حاصل کلمات مرتبط است که به تداوم معنا، کمک می‌کنند. در این روش، معنای واژه‌ها به نحوی با یکدیگر ترکیب شده‌اند که به وسیله «تحلیل مؤلفه‌ای»^۱ شناسایی می‌شوند (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۷۷). دو عامل در شکل‌گیری «مؤلفه‌های معنایی»^۲ نقش دارد:

1. Componential Analysis
2. Semantic Components

۱. ریشه معنا. هر معنایی، تحت تأثیر معنای پیش از خود است. این موضوع، در حوزه «معناشناسی تاریخی» بررسی و تغییرات یک معنا، در طول حیات آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد (Campbell ۱۹۹۸: p۲۲۱-۲۲۲).

۲. هم‌نشین‌های یک معنا که در کنار کاربرد آن، مؤلفه‌هایی را به آن، اضافه کرده و بر آن تأثیر می‌گذارند. روابط هم‌نشینی^۱ زبانی، وقتی است که یک جمله یا متن با عناصر زبانی دیگر، برقرار کند که به آن «هم‌نشینی»^۲ گویند (پالمر، ۱۳۶۶: ۱۵۹). علاوه بر آن، عناصر هم‌نشین، «حوزه معنایی»^۳ و کاربرد واژه را نشان می‌دهند (اخوان طوسی و داوری، ۱۳۹۷: ۱۱۰).

در تحلیل و تفسیر سیاسی اجتماعی از مفاهیم قرآنی به ویژه مفاهیمی نظیر «قسط و عدل» از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای با زنجیره و شبکه معنایی (متصل به هم و نه جداگانه) روبرو می‌شویم که با سایر مفاهیم و واژه‌ها ارتباط برقرار می‌کنند. مفاهیم قسط و عدل با سایر مفاهیم همسو نوعی شبکه و هم‌نشینی معنایی را در جنبه‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری را پدید آورده است. به این معنا که کلمات دیگر نوعی شرح توضیحی و ایضاحی و روشن‌گر مفهوم قسط و عدل از منظری دینی می‌شوند. برخی مفاهیم در ابعاد اعتقادی با مفهوم قسط پیوند می‌خورند مثل مفهوم «توحید» که با عطف به عدالت به صورت «توحید و عدالت» و عدالت سیاسی و اجتماعی مطرح شده است. برخی دیگر از مفاهیم اخلاقی با مفهوم عدالت بررسی و مقایسه شده است نظیر تزکیه، معنویت، کرامت و... که همه این مفاهیم به نوعی با ساختار سیاسی پیوند می‌خورند. از سویی، مفاهیم به هیچ وجه انتزاعی صرف تحلیل نشده بلکه بعد انضمامی و عینی مفاهیم قرآنی به لحاظ بروز خارجی آن، مدنظر قرار گرفته است. نوع انتخاب و تفسیر این مفاهیم (به خصوص قسط و عدل) با توجه با عینیت جامعه شکل گرفته است. واژه «قسط و عدل» نوعی زنجیره و هم‌نشینی معنایی با سایر مفاهیم اعتقادی، ارزشی و رفتاری قرآن پیدا می‌کند (مثل توحید، نبوت، ذکر و...) و نیز نوعی تقابل هم با مفاهیم ضد ارزشی قرآنی مثل ظلم و جور و... پیدا می‌کند.

-
1. Syntagmatic Relations.
 2. Syntagmatic Relations
 3. Semantic field

۳. تفسیر آیات «قسط و عدل»

آیات مختلفی درباره «قسط و عدل» مورد تفسیر سیاسی اجتماعی آیت‌الله خامنه‌ای قرار گرفته است. به‌عنوان نمونه می‌توان به آیاتی نظیر آیه ۸ سوره مائده، آیه ۹۰ سوره نحل، آیه ۵۸ سوره نساء، آیه ۱۱۵ سوره انعام و آیه ۲۵ سوره حدید، اشاره نمود.

مهم‌ترین آیه‌ای که مورد تفسیر سیاسی و اجتماعی آیت‌الله خامنه‌ای قرار گرفته، آیه ۲۵ سوره حدید است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) همانا پیامبرانمان را، با دلایل روشن فرستادیم و با آنان کتاب و ترازوی تشخیص حق از باطل رو فرستادیم تا مردم به عدالت برخیزند.

این آیه در موارد متعددی مورد استناد و تفسیر سیاسی و اجتماعی رهبر معظم انقلاب، قرار گرفته است؛ که اهمیت موضوع «عدالت» را در بعد انضمامی، عینی و اجرایی و در موضوع و ساختار «عدالت اجتماعی» نشان می‌دهد. عدالت اجتماعی و سیاسی در این رویکرد، از معنای انتزاعی آن تفکیک و جدا شده و در معنای انضمامی و اجتماعی و سیاسی به کار رفته و جزئی شده است. آیه «لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) در معنای عدالت اجتماعی و سیاسی، تفسیر شده و الگوی جزئی شده عدالت، در مناسبات اجتماعی میان انسان‌ها جریان پیدا می‌کند. بر مبنای این تفسیر، عدالت اجتماعی و سیاسی به معنای رفع تبعیض، تقسیم عادلانه فرصت‌ها، امکانات و یکسان بودن همه افراد در مقابل قانون است. توجه به موضوع عدالت اجتماعی و سیاسی از نظر آیت‌الله خامنه‌ای مهم و از اولویت‌های نظام جمهوری اسلامی ایران است.

۴. تفسیر «قسط و عدل» با مفاهیم زنجیره‌ای هم‌نشین

در مطالب پیش‌گفته آمد که مفاهیم قسط و عدل با سایر مفاهیم هم‌سو نوعی شبکه و هم‌نشینی معنایی را پدید آورده که با قرار گرفتن آن کلمات در کنار مفهوم «عدل» ابعاد خارجی اجتماعی و سیاسی پیدا می‌کند. جمله‌ها و عبارات به کار رفته در کنار مفهوم «عدل»؛ به اهمیت آن در ساختار سیاسی یک نظام فکری اجتماعی اشاره دارد که در قالب‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری با واژه «عدل» به کار رفته است. البته ذکر این نکته

ضروری است تفسیر مفاهیم و واژه‌های همسو در ارتباط با مفاهیم قسط و عدل از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای به دو صورت شکل گرفته است:

یک. اینکه توضیح مفاهیم مکمل و مفسر از خود مفاهیم قرآنی نشئت گرفته باشند.
دو. یا مفاهیم توضیح دهنده به نوعی از مفاهیم جدید و بیرون از متن قرآنی کمک گرفته شده است؛ که هر دو قسم از مفاهیم همسو و هم‌نشین از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای برگرفته و واکاوی شده است.

۴-۱. تفسیر «قسط و عدل» با مفاهیم هم‌نشین قرآنی

قسمت مهمی از تفسیرهای آیت‌الله خامنه‌ای در بیانات و آثار ایشان، در زمینه‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری از اصطلاحات و مفاهیم خود قرآن تشکیل شده که تفسیر سیاسی اجتماعی با کمک‌گیری از مفاهیم هم‌نشین از مفهوم قسط و عدل یکی از این موارد است. در اینجا به بخشی از مفاهیم هم‌نشین قرآنی که در رابطه با قسط و عدل از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به کار برده و تجزیه و تحلیل شده اشاره می‌شود:

۴-۱-۱. در بعد سیاسی و اجتماعی «عدل» به همراه «حق» به عنوان شاخص، نظام اسلامی شناخته و به کار برده شده به طوری که پایه، اساس و میزان نظام سیاسی در اسلام و مشروعیت آن، بر مبنای «حق و عدل» سنجیده می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۹/۴/۷). آیت‌الله خامنه‌ای، در نظام اسلامی بر تحقق عدل و حق تأکید و تصریح دارد: «و معلوم است که پیامبران هم برای چه آمدند: «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) اقامه قسط و حق و ایجاد حکومت و نظام اسلامی» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۵/۱۱).

ضرورت اجرای عدالت در ابعاد انضمامی سیاسی و اجتماعی، در نظام اسلامی نوعی تکلیف ناشی از جعل حق یا حقوق است و هر جا پای حق کسی در نظام اسلامی در میان باشد، عدالت موضوعیت پیدا خواهد کرد و باید کفه آن در تقسیم امکانات عمومی کشور سنگینی کند: «[باید] کفه عدالت را در تقسیم امکانات عمومی کشور سنگین کرد. نارضایتی این حقیر از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آنکه این ارزش والا باید گوهر بی‌همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانیه، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

۴-۱-۲. عدل در کنار رکن اعتقادی «توحید» تحلیل و تفسیر شده و در برخی از آیات قرآن، از جمله آیه ۱۸ سوره آل عمران، شهادت به یگانگی خداوند و توحید او در کنار قیام به قسط و عدل، ذکر شده است: «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (آل عمران: ۱۸)؛ یعنی: «خداوند گواهی می‌دهد که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان علم، برپادارنده عدل؛ معبودی جز او نیست و او عزیز و حکیم است.

در رویکرد آیت الله خامنه‌ای، نظام هستی توحیدی و عادلانه است و انسان‌ها به زندگی عادلانه دعوت می‌شوند:

«این دینی که مولود مکرم امروز به بشریت عرضه کرد، انسان‌ها را به چنین نقطه‌های برجسته‌ای مانند توحید و عدل در زندگی انسان، دعوت می‌کند.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۶/۲۴).

۳-۱-۴. از نشانه‌های سیاسی و اجتماعی بودن مفهوم «قسط» و «عدل» قرار گرفتن آن در کنار مفاهیم «رسل» یا «انبیاء» است که به طور خاصی بر مفهوم امامت و در امتداد آن نیز صادق است:

«برای آنکه وظیفه وحی و امام و به دیگر سخن، فلسفه تفصیلی امامت دانسته شود، باید وظیفه پیامبر ﷺ و فلسفه و موجب نبوت را دانست. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵)... این، یکی از آیاتی است که فلسفه و علت نبوت و به نگاهی دیگر، وظیفه پیامبران را مشخص می‌سازد. پیامبران آمده‌اند تا دنیا را به شکل نوینی بسازند و نابسامانی‌ها را ریشه کن کنند و رستاخیزی در محیط جاهلی زمان پدید آورند... خلاصه جامعه‌ای که مهد پرورش و تعالی انسان از همه سو و با همه ابعاد اصلی‌اش باشد و او را در مسیر تکامل تاریخی‌اش، از نقطه تحوّل و نقطه عطفی بس مهم بگذرانند. این است وظیفه‌ای که پیامبران خدا برای قیام به آن برانگیخته شده‌اند.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۱: ۱۳).

۴-۱-۴. عدالت با مفهوم هم‌نشین «کرامت» انسان که در قرآن آمده، طرح و به کار رفته

است یعنی علاوه بر اهمیت موضوع عدالت، تکریم و کرامت انسانی در نظام سیاسی مهم است و در تفسیر سیاسی اجتماعی آیت الله خامنه‌ای به کاررفته است: «پایه‌ی مهم دیگر، مسئله عدل است. پایه‌ی مهم دیگر، مسئله‌ی تکریم انسان و کرامت انسان و آراء انسان و این‌هاست.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۱۲/۶). خصوصیت «کرامت» این است که منجر به پدید آمدن و تقویت عدالت در درون انسان و نهادینه شدن و پایبندی به آن در رفتار فردی، سیاسی و اجتماعی و حتی زمان کسب مقام و قدرت است.

۴-۱-۵. مفهوم قرآنی هم‌نشین دیگر، «ذکر» است که از موضوعات مهم قرآنی و تأثیرگذار در سیاست و اجتماع، است. در رویکرد آیت الله خامنه‌ای عدالت اجتماعی و سیاسی در سایه ذکر و تذکر انسان به وجود می‌آید که با مدنظر قرار دادن آیه ۱۱ سوره یس «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ» (یس: ۱۱) اولین موضوع مهم در تربیت معنوی جامعه و سیاست، ایجاد تحرک درونی، روحانی و نفسانی در توجّه دادن باطن انسان‌ها به خدای متعال ذکر شده است که در بسیاری از آیات قرآن، از آن، به «ذکر» یاد شده است:

«اولین هدف همه انبیا، در کنار آن ذکر، تأمین عدالت است. این دو هدف اصلی است. البته یکی اصلی‌تر است و آن، همان موضوع تذکر است. آن، ریشه‌ای و اساس قضیه است... عدالت اجتماعی، در سایه‌ی اصلاح انسان، نفوس و بواطن و در سایه‌ی توجّه به خدا و ذکر، حاصل خواهد شد.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۴/۹/۲۹).

بر طبق آیه پیش گفته (یس: ۱۱) قدم اول قبل از هر اصلاح، ارشاد و ایجاد عدالت در اجتماع، تحقق ذکر و یادآوری در ابعاد فردی است:

«تا این نشود، هیچ‌یک از اهداف بعثت‌ها و نبوت‌ها، تحقق نمی‌یابد.» «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ» (یس: ۱۱) کسی که این تذکر را در خود به وجود آورد و از آن پیروی کند، بعد از آن زمان، قابل انذار، اصلاح، ارشاد، تکامل و مبارزه در راه هدف‌های اجتماعی است. این، قدم اول است» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۴/۹/۲۹).

۴-۱-۶. در راستای هم‌نشینی مفاهیم قرآنی «عدالت» در کنار واژه «احسان» قرار گرفته است و قرآن کریم، اهتمام ویژه‌ای به موضوع احسان در کنار عدالت داشته است:

«... اسلام نقطه‌ی مقابل آن را [جامعه و نظام جاهلی را] آورد. استقرار عدل را آورد. (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ) (نحل: ۹۰) این یکی از خصوصیات جامعه‌ی اسلامی است.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۰/۱۰/۱۳۷۳). درحالی که اجرای عدالت ضرورت هر جامعه‌ی ای است و هر نوع انحراف و تجاوز به حقوق دیگران برخلاف اصل عدل و قسط بوده و ظلم در حق جامعه است اما جامعه در کنار عدل و قسط نیازمند احسان است و «احسان» به معنای نیکوکاری و تفضل و گذشت و استفاده از روح ایثار و از خودگذشتگی و بزرگواری و مروّت است. امام علی علیه السلام در شرح و تفسیر آیه ۹۰ سوره نحل، درباره «عدل و احسان» می‌فرماید: «العدل الانصاف و الاحسان التفضل» (نهج البلاغه: حکمت ۲۳۱). عدل انصاف کردن و احسان نیکوکاری است.

۴-۱-۷. در برخی آیات، نظیر آیه ۱۱۵ سوره انعام، واژه عدل در کنار واژه «صدق» به کاررفته که دعوت و فراخواندن به سوی خداوند داری دو خصوصیت صادقانه و عادلانه است:

«دعوت اسلام را باید با صراحت، با شجاعت، با صداقت، همراه با رکن اصلی دعوت اسلام- یعنی عدالت- در دنیا منتشر کرد. فرمود: «وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا» (انعام: ۱۱۵) این دو تا خصوصیات دعوت الهی است؛ خصوصیات کلمه‌ی ربوبی است: «صدق و عدل»؛ صداقت و عدالت.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۷/۳/۱۳۹۲).

۴-۲. تفسیر «قسط و عدل» با مفاهیم هم‌نشین غیرمستقیم

تفسیر مفاهیم قسط و عدل به صورت غیرمستقیم هم به صورت مبسوطی در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شده است این مفاهیم یا به صورت واسطه بین مفاهیم هم‌نشین در ارتباط هستند و از قرآن قابل استخراج هستند و یا اینکه مفاهیمی هستند که از متن قرآن قابل استفاده نبوده و به صورت تحلیل از سوی آیت‌الله خامنه‌ای می‌تواند در تبیین قسط و عدل مورد استفاده قرار گیرد.

۴-۲-۱. تفسیر عدالت و قسط با مفهوم حاکمیت

یکی از مفاهیم مهمی که به صورت غیرمستقیم در تحلیل، تبیین و تفسیر مفاهیم قسط و

عدل موردبررسی قرار گرفته است، مفهوم حاکمیت یا نظام سیاسی است که با عبارات مختلف در رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای موردبررسی قرار گرفته است. آیت‌الله خامنه‌ای نظام اسلامی را، نظام عدالت می‌نامد و یکی از هدف‌های بزرگ حکومت جهانی حضرت مهدی را اجرا و پر کردن زمین از قسط عدل می‌داند چراکه تحقق قسط و عدل امری الهی و دینی و از واجب‌ترین کارها است:

نظام اسلامی، نظام عدالت است... ملت اسلام و شیعه در انتظار ظهور مهدی موعود عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریف و جعلناالله فداه است، چه خصوصیتی برای آن بزرگوار ذکر می‌کنید؟ «الذی یملاً الله به الارض قسطاً و عدلاً». نمی‌گویید که «یملاً الله به الارض دیناً». این، نکته خیلی مهمی است. چرا به این نکته توجه نمی‌کنیم؟ اگرچه قسط و عدل متعلق به دین است، اما هزار سال است که امت اسلامی برای قسط و عدل دعا می‌کند. این نظام اسلامی به وجود آمده است؛ اولین کارش اجرای قسط و عدل است. قسط و عدل، واجب‌ترین کارهاست» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۲۵/۴/۱۳۷۶).

در این رویکرد، ملاک سنجش یک نظام سیاسی در بعد انضمامی آن، وجود یا نبود عدالت در آن جامعه است که با حکمرانی عادلانه محقق می‌شود و حرکت عمومی جامعه به سمت عدالت اجتماعی خواهد بود:

«ملاک وجود و عدم عدالت اجتماعی، استقرار حاکمانه عدالت اجتماعی است. در جامعه‌ای که قانون و حکمروایی عادلانه است، حکمران عادل است و نیت، نیت عدالت است، حرکت عمومی به سمت عدالت اجتماعی است.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۴/۹/۲۹). حکمرانی عادلانه در نظام سیاسی، سمت و سو و حرکت عمومی همه جامعه را به سوی آینده متعالی و روشن تعیین می‌کند. اگرچه طی این مسیر طولانی و دشوار باشد.

۴-۲-۲. تفسیر قسط با جمع بین مفاهیم عقلانیت و معنویت

در بحث مفهوم حکمرانی و اجرای عدالت و تحقق آن در جامعه، دو مفهوم کلیدی «عقلانیت» و «معنویت» و جمع بین آن دو، دارای اهمیت و ضروری است. دلایل به کار بردن عقلانیت این است که انسان‌ها در مقام داوری و تشخیص مصادیق عدالت دچار

گمراهی و اشتباه نشوند و دلیل توجه به ابعاد معنوی در بحث عدالت این است که انسان‌ها با توجه به ابعاد الهی و معنوی عدالت، از ریاکاری، دروغ انحراف، ظاهرسازی و تصنع پرهیز کرده و به صورت واقعی به دنبال تحقق عدالت باشند:

«اگر بخواهیم عدالت به معنای حقیقی خودش در جامعه تحقق پیدا کند، با دو مفهوم دیگر به شدت درهم تنیده است؛ یکی مفهوم عقلانیت است؛ دیگر معنویت. اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا شد، دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید، نخواهد بود... عقلانیت به خاطر این است که اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود، انسان به گمراهی و اشتباه دچار می‌شود... عقلانیت و محاسبه، یکی از شرایط لازم رسیدن به عدالت است... عدالتی که همراه با معنویت و توجه به آفاق معنوی عالم وجود و کائنات نباشد، به ریاکاری و دروغ و انحراف و ظاهرسازی و تصنع تبدیل خواهد.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۴/۶/۸).

۴-۲-۳. تفسیر قسط و عدل با مفاهیم رفاه، توسعه، رشد، سازندگی و...

در تفسیر سیاسی و اجتماعی از مفاهیم قسط و عدل، مفاهیمی به چشم می‌خورد که برآیند و حاصل مفهوم قسط و عدل به حساب می‌آیند. در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای قسط و عدل می‌تواند حاصل مفاهیمی نظیر رفاه، توسعه، رشد و سازندگی نیز به حساب آید:

«ما رفاه را هم برای قسط و عدل می‌خواهیم. کارهای گوناگون - مبارزه، جنگ، سازندگی، توسعه - را برای قسط و عدل می‌خواهیم؛ برای این که در جامعه عدالت برقرار شود، همه بتوانند از خیرات جامعه استفاده کنند و عده‌ای محروم و مظلوم واقع نشوند. در محیط قسط و عدل است که انسان‌ها می‌توانند رشد کنند، به مقامات عالی بشری برسند و کمال انسانی خودشان را به دست آورند. قسط و عدل، یک مقدمه واجب برای کمال نهایی انسان است.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۶/۴/۲۵).

مفاهیم هم‌نشین دیگری، همچون جنگ و ارتباط آن با عدالت (همان) و نیز ارتباط عدالت با مفهوم وحدت (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۶/۲۴) و همچنین ارتباط امنیت جامعه با قسط و عدالت (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۱/۷/۱۸)، در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به کاررفته که مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

بحث مهم دیگر، نسبت صلح با عدالت و صلح عادلانه است (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۸/۱/۹). در کنار هم قرار گرفتن «صلح و عدالت» و اولویت دادن به عدالت و طرح «صلح عادلانه» در راستای ساختار نظام سیاسی داخلی و نظام بین‌الملل، دارای اهمیت است:

«چیزی که در اصطلاحات قرآن، حدیث و اصطلاحات دینی، به آن «قسط و عدل» گفته می‌شود، یعنی بزرگ‌ترین آرزوی بشر. بزرگ‌ترین آرمان بشر از اول تاریخ انسان (یعنی از آن زمانی که انسان تعقلی یافته و فکری به سراغ او آمده و به زندگی خود، نظم و ترتیبی داده است) تا امروز، آرزوی تحقق عدالت است. اکنون، بعضی شعار صلح را مطرح می‌کنند. البته صلح، چیز بسیار خوبی است؛ لکن صلح آن زمان خوب است که عادلانه باشد. بسیاری برای رسیدن به عدالت، جنگ را انتخاب می‌کنند و در راه عدالت، می‌جنگند. پس پیداست که عدالت از صلح بالاتر و مهم‌تر است. حقیقت هم همین است...» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۴/۹/۲۹).

۳-۴. امتداد و انعکاس مفاهیم هم‌نشین در اجتماع و سیاست

تفسیر سیاسی و اجتماعی از مفاهیم هم‌نشین با قسط و عدل در دیدگاه آیت الله خامنه‌ای دارای سه امتداد خاص و ویژه است. ابتدا تفسیری غایت‌مدارانه از قسط و عدل، مبتنی بر آیات قرآن و مقاصد آن، تبیین، تشریح و تفسیر می‌شود. دو نوعی تفسیر انضمامی و عملی از عدالت و قسط به وسیله آیات قرآنی صورت می‌گیرد؛ و درنهایت، تفسیر اخلاقی دخیل در اجتماع و سیاست از آن صورت می‌گیرد.

۴-۳-۱. تفسیر غایت‌مدارانه تأثیرگذار بر سیاست و اجتماع

تفسیر غایت‌مدارانه از قسط و عدل، هدف حکمرانی را در عرصه‌های مختلف به ویژه سیاسی و اجتماعی و مصداق ویژه آیات قرآنی دانسته و هدف از برپاداری عدالت (قیام به قسط و عدل) را در وهله اول متوجه حکمرانی می‌داند؛ یعنی علاوه بر اینکه یک بخش هدف انبیا، تشکیل حاکمیت بوده هدف دیگر آنان برپاداری عدالت ذکر شده است:

«لَيَقُومَنَّ النَّاسُ بِالْقِسْطِ (حدید: ۲۵)؛ قیام به قسط، قیام به عدل و حاکمیت الهی، هدف بزرگ ادیان است.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۰/۵/۳۰). رسالت پیامبران بر طبق آیات

قرآنی برای اقامه «عدل» و مبارزه با ظلم، جور و فساد بوده است که در ابعاد عینی و عملکردی در سطح جامعه اجرا شده است:

«وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرًا فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا» (آل عمران: ۱۴۶). انبیاء برای اقامه‌ی حق، برای اقامه‌ی عدل، برای مبارزه‌ی با ظلم، برای مبارزه‌ی با فساد قیام کردند، برای شکستن طاغوت‌ها قیام کردند. (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۲/۲۳).

در رویکرد قرآنی، ضرورت عدالت به صورت عینی، وجودی و تغییردهنده، به شکل قیام (لیقوم) یعنی عملی ساختن و برپاداشتن، آمده و اجرای عدالت، تکلیفی است که از حق یا حقوق ناشی شده و هر جایی که دفاع از حق، در نظام اسلامی، در میان باشد، عدالت موضوعیت پیدا کرده و نشان‌دهنده اهمیت ابعاد انضمامی و خارجی و مقام اجرای عدالت به‌ویژه در نظام سیاسی و دفاع از حقوق اجتماعی و سیاسی افراد است:

«عدالت، یعنی تأمین کردن هدفی که قرآن برای ارسال رسل و انزال کتب و شرایع آسمانی، بیان فرموده است: «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ». اقامه قسط الهی. قسط و عدل با دستوری که اسلام معین کرده، بهترین تضمین و تأمین‌کننده عدالت است.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۳/۳۰).

ایجاد و استقرار قسط و عدالت در قلمرو اجتماعی و سیاسی و اجرای همه جوانب و ابعاد «عدالت اجتماعی» یکی از اهداف مهم دانسته نظام اسلامی دانسته شده است:

«در قلمرو حیات اجتماعی، چیزی که به عنوان هدف معین شده است، عدالت اجتماعی است. (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۱/۱۱/۱) «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) البته از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به مثنی قرآنی، دو غایت برای بعثت و برانگیختگی انبیا در ارتباط با انسان‌ها مطرح شده است: یکی تحول درونی انسان که با تزکیه، تعلیم کتاب و حکمت حاصل می‌شود و دیگری، تحول اجتماعی که با «عدالت» و در قلمرو حیات اجتماعی حاصل می‌شود:

«بعثت نبی اکرم در قلمرو وجود فردی و تحول درونی انسان و همچنین در قلمرو حیات اجتماعی انسان و زندگی جمعی، هدفی را مشخص و معین کرده است. در قلمرو وجود فرد که اصل هم همین است که تحولی در انسان به وجود آید آیاتی در

کلام الله آمده است. مثل این آیه شریفه سورة آل عمران: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ.» (آل عمران: ۱۶۴) این... در قلمرو حیات فردی است. در قلمرو حیات اجتماعی، چیزی که به عنوان هدف معین شده است، عدالت اجتماعی است (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱/۱۱/۱۳۷۱). «لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵).

۴-۳-۲. تفسیر انضمامی و عملی

آیت الله خامنه‌ای با تحلیل و تبیین تاریخی نسبت به موضوع عدالت، به تمایز رویکرد ادیان به ویژه اسلام، درباره عدالت با رویکرد حکما و اندیشمندان اشاره کرده است و اوج این مسئله در آیات قرآنی و رویکرد قرآنی مشاهده می‌شود:

«تاریخ تا امروز درباره‌ی عدالت و عدالت اجتماعی به همین معنای عام، بحث شده، نظریه داده شده؛ لیکن نقش ادیان استثنائی است. یعنی آنچه ادیان در طول زمان راجع به عدالت گفتند و خواستند و اهتمام کردند، بی نظیر و استثنائی است. در نظرات حکما و اندیشمندان، آن اهتمام ادیان مطلقاً مشاهده نمی‌شود.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۲/۲۷/۱۳۹۰).

این دیدگاه، رویکرد قرآن نسبت به موضوع عدالت را، انضمامی، وجودی و حرکت آفرین دانسته و نسبت به رویکرد بسیاری از اندیشمندان و فلاسفه درباره مفهوم عدالت که انتزاعی و در حد مباحث و تعاریف ذهنی است؛ انتقاد وارد می‌کند. در حالی که در یک نظام حکمرانی به ویژه در بعد سیاسی آن، برپا داری و ابعاد انضمامی «عدالت» در سطح اجتماع مهم است. دلایل آیت الله خامنه‌ای بر موضوع پیش گفته عبارت است از:

الف. ادیان و کتب آسمانی و به ویژه قرآن، وجه عملی عدالت را به صورت وجودی بیان نموده و از واژه «قیام به قسط» استفاده کرده است که نشان دهنده توجه قرآن به بعد عملی عدالت در یک نظام سیاسی و اجتماعی است:

«اولاً به شهادت قرآن، ادیان هدف خودشان را عدالت قرار دادند... «لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ». البته شکی نیست که قیام به قسط و همه آنچه مربوط به زندگی دنیایی، اجتماعی و فردی افراد است.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۲/۲۷/۱۳۹۰).

ب. انبیا در بطن و واقعیت حوادث اجتماعی زمانه خودشان قرار داشته و نسبت به مسائل، معضلات و مشکلات سیاسی و اجتماعی از جمله: ظلم، فقر، فساد و جهالت، «مواجهه فعال» و نیز «معارضه» دائمی داشته‌اند که این معارضه و مواجهه منجر به تقابل، درگیری و قیام علیه طبقه مترف و ستمگر در وجوه سیاسی و اجتماعی و به صورت عینی و عملی شده است در حالی که مشی خیلی از اندیشمندان، بحث‌های صرفاً مفهومی و ذهنی درباره عدالت بوده است:

«انبیاء در طول تاریخ در کنار مظلومان قرار گرفته‌اند؛ یعنی برای عدالت عملاً پیکار کردند... در قرآن کریم تصریح شده که انبیاء با طواغیت مواجه‌اند، با مترفین مواجه‌اند، با ملأ مواجه‌اند؛ که همه‌ی این‌ها جزو طبقات ستمگرند... حکما درباره‌ی عدالت حرف زدند؛ اما خیلی اوقات مثل بسیاری از روشن‌فکران گوناگون حرف‌هایی می‌زنند، ولی در مقام عمل وارد میدان نمی‌شوند.» (همان).

لذا نظام سیاسی باید نسبت به مسائل و مشکلات سیاسی و اجتماعی از جمله: ظلم، فقر، فساد و جهالت، مواجهه فعال و عملی و مبارزه و «معارضه» اساسی و دائمی داشته باشد و مماشاتی نسبت به بی‌عدالتی و فرهنگ نشئت گرفته از آن، در جنبه‌های سیاسی و اجتماعی نداشته باشد (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۱/۱۱/۱۵).

ج. همه ادیان بر مسئله عدالت در سه جایگاه «مبدأ» (شروع)، «مسیر» (راه) و منتها (پایان) تأکید دارند؛ یعنی اگر در شروع یا در مسیر، برقراری و تحقق عدالت دچار آسیب و مشکل شده است در پایان سنت الهی بر تحقق و برقراری و قیام عدالت گذاشته شده است و این پیش‌بینی مختص ادیان الهی است:

«نکته‌ی سوم اینکه همه‌ی ادیان متفق‌اند در اینکه پایان این حرکت عظیم تاریخی، یک پایان امید به عدل است. یعنی قاطعاً می‌گویند که یک دورانی خواهد آمد که دوران عدل خواهد بود، که آن دوران استقرار دین کامل است. در دعای بعد از زیارت شریف آل یاسین آمده است: «یملأ الله به الأرض قسطاً و عدلاً - یا «عدلاً و قسطاً» که در جاهای مختلف تفاوت دارد - کما ملئت ظلماً و جوراً»؛ یک جاهائی هم دارد: «بعد ما ملئت ظلماً و جوراً» همه‌ی انبیاء، همه‌ی ادیان، همه‌ی نبوت‌ها به این نهایت اشاره کردند، روی آن تأکید کردند،

اصرار کردند و گفتند به سمت آن داریم حرکت می‌کنیم. پس در مبدأ، در مسیر و در منتها، نبوت‌ها تکیه‌شان بر روی عدل است؛ این بی‌نظیر است» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۲/۲۷).

در بعد وجودی و انضمامی عدالت، بحث مهم دیگر، التزام عملی به اجرای عدالت در یک نظام سیاسی است؛ که از دشوارترین مراحل یک نظام سیاسی است چراکه شعار عدالت به‌آسانی قابل طرح است اما اجرای آن در یک نظام سیاسی جزء سخت‌ترین کارها است: «عدالت هم از جمله آن چیزهایی است که «الحق أوسع الأشياء في التواصف و أضيقتها في التناصف»؛ گفتنش آسان است، التزام به آن آسان نیست؛ خیلی سخت است. انسان با موانع بزرگی برخورد می‌کند. اگر عزم راسخ و توکل به خدا وجود نداشته باشد، انسان وسط راه خواهد ماند» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۸/۴/۷).

تفسیر و توضیحی که درباره «عدالت اجتماعی» در محیط سیاست داخلی از سوی آیت‌الله خامنه‌ای مطرح می‌شود ناظر به تأمین و اجرای عدالت و در ابعاد انضمامی آن است و در غیر این صورت، با نبود عدالت اجتماعی، جامعه اسلامی و دینی، معنا نخواهد داشت: «در محیط سیاست داخلی، یکی از چیزهایی که لازم است، «عدالت اجتماعی» است. بدون تأمین عدالت اجتماعی، جامعه‌ی ما اسلامی نخواهد بود...» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۸/۱۱/۹).

۳-۳-۴. تفسیر اخلاقی عدالت در اجتماع و سیاست

در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به تفسیر اخلاقی عدالت و رابطه عدالت با اخلاق اشاره شده که به مواردی اشاره می‌شود:

الف. «عدالت و اخلاق» و رابطه آن دو در تربیت، شکل‌دهی و سازمان‌دهی یک نظام سیاسی و اجتماعی نقش بی‌بدیل دارند و برای ایجاد یک جامعه اخلاقی در یک نظام سیاسی، ابتدا نیازمند به «تحقق» عدالت است و عدالت ارتباط تنگاتنگی با تمامی ارزش‌های حاکم در جامعه و یک نظام سیاسی دارد. به حدی که می‌توان گفت، اخلاق ملازم با «عدل» بوده و مقدمه و نقطه شروع جامعه و انسان‌ها عدالت است:

«عدل، مقدمهٔ تخلق به اخلاق الله و نورانی شدن انسان هاست. حکومت اسلامی و حاکمیت پیامبران، برای همین است؛ «انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق» پس در برخورد و عمل شخصی، این تأثیر می‌گذارد. از اینجا مصلحت را شروع کنید تا همه‌گونه ارتباطات و موضع‌گیری‌ها و تلاش‌های شما موفق باشد» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۰/۴/۱۸).

در یک نظام سیاسی و جامعه پیرامونی آن، اگر بی عدالتی و معیارهای ناعادلانه حکم فرما شود، جامعه از نظر اخلاقی تهی و سقوط خواهد کرد. قوام و پایداری یک نظام سیاسی - اجتماعی به مهم‌ترین ارزش آن در جامعه، یعنی «عدالت» وابسته است (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۷۷/۴/۷). پس از منظر آیت الله خامنه‌ای، عدالت در بنیان عالم و آفرینش، نقش اساسی دارد؛ سنت آفرینش، بر مبنای عدل و عدالت است و هر نظام اجتماعی اگر به دنبال این سنت طبیعی و قانون الهی آفرینش حرکت کند، ماندگار، موفق و کامیاب خواهد شد. انسان زمانی کامیاب است که خود را با قوانین آفرینش و سنت‌های الهی که تغییر و تبدل ناپذیر است، تطبیق دهد (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۰/۴/۷). در این زمینه به آیه ۲۳ سوره فتح اشاره شده است.

ب. علاوه بر مقدمه اخلاقی شدن نظام سیاسی و جامعه، در ابعاد و قلمرو فردی و وجودی انسان نیز عدالت یکی از پایه‌های «ایمان» دانسته شده است. در حکمت ۳۰ نهج البلاغه عدل یکی از ارکان چهارگانه ایمان ذکر شده است:

«در حکمت سی‌ام نهج البلاغه آمده است: «سئل عن الإیمان»؛ از حضرت تقاضا کردند دربارهٔ ایمان برای آن‌ها صحبت کند. فرمود: «الإیمان علی اربع دعائم»؛ ایمان روی چهارپایه استوار است... حضرت این چهارپایه را بیان فرمودند: «علی الصبر و الیقین و العدل و الجهاد». اول، ایستادگی و استقامت در همه‌ی زمینه‌هاست... عدل هم یکی از پایه‌های ایمان است. اگر عدل بود، ایمان می‌ماند. پایه‌ی آخر، جهاد است.» (آیت الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۳/۸/۲۰).

عدالت در بعد فردی و ترکیب آن در ابعاد سیاسی اجتماعی به تعالی، رشد و اخلاقی شدن یک نظام سیاسی و حکمرانی آن منجر خواهد شد.

ج. آیت الله خامنه‌ای در بحث تفسیر سیاسی اجتماعی و اخلاقی از عدالت، نسبت آن را

با آزادی نیز مطرح کرده است که بر طبق مبنای اسلامی و قرآنی، به علت اینکه ارزش‌ها و حقایق ثابت و مسلم وجود دارند، در بحث از عدالت و آزادی، تکالیف و الزامات خاصی برقرار می‌شود و در تعارض بین آن دو باید اولویت و رجحان هر یک سنجیده شود تا به دیگری ظلم نشود. لذا نظام سیاسی اسلامی باید ترکیبی از اصول مستحکم عدالت و آزادی در معنای اسلامی آن و در کنار معنویت و اخلاق اسلامی را توأمان داشته باشد:

«... این آزادی اسلامی است؛ هم آزادی اجتماعی است، هم آزادی معنوی است و هم آزادی فردی با قید اسلامی و با فهم و هدایت و تعریف اسلام است. این پسوند اسلامی بعد از عدالت و آزادی و معنویت، بسیار پرمعناست و باید به آن توجه کرد. ما باید به آزادی، مردم‌سالاری و عدالت‌طلبی - که انقلاب اسلامی شعار آن‌ها را داد و اسلام را با این نگاه‌ها و شعارها و نقطه‌نظرها به دنیا معرفی کرد - توجه داشته باشیم.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۱/۳/۱۴).

آیت‌الله خامنه‌ای، در تفسیر و تبیین بیشتر و نسبت آزادی با عدالت به تشریح مبنای اسلامی از مفهوم آزادی بر طبق آیه ۱۷۶ سوره اعراف کرده است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۲/۸/۲۳).

د. تفسیر عدالت به مثابه ارزش مطلق، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای موضوع عدالت، به صورت مطلق مورد مطالبه و نیاز نظام سیاسی و جامعه است و نباید هیچ محدودیت و قیدی بخورد در حالی که خیلی از موضوعات نظیر آزادی، استقلال و... دارای محدودیت و قیودی هستند. نکته قابل دقت و اهمیت این است که طرح «عدالت مطلق» بدون محدودیت و بدون هیچ قید این است که بتوان هر اندازه که توانایی اجرای آن در جامعه، وجود داشته باشد، آن را اجرا نمود:

«بنده یک‌وقت گفتم همه این شعارهای بزرگ مثل آزادی و استقلال قیودی دارند و آنچه هیچ قیدی ندارد، عدالت است. عدالت به طور مطلق مورد نیاز و مورد مطالبه جامعه است. نه اینکه به طور مطلق می‌توان عدالت را تحقق بخشید، یا ما آن آدم‌هایی هستیم که می‌توانیم؛ اما عدالت باید به طور مطلق مطرح شود تا هر مقدار که می‌توانیم پیش برویم.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۸۱/۱۱/۱۵).

نوع طرح و تفسیر سیاسی و اجتماعی از مفهوم «عدالت» در انقلاب اسلامی و نظام سیاسی اسلام، نشان‌دهنده یک «ارزش مطلق» از مفهوم عدالت است (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۰/۲/۲۷).

نتیجه‌گیری

در آیاتی از قرآن به «قسط و عدل» اشاره شده و آن آیات، مورد تفسیر سیاسی اجتماعی آیت‌الله خامنه‌ای قرار گرفته است. آیاتی نظیر آیه ۲۵ سوره حدید که در آن، ابعاد اجتماعی و سیاسی قسط و عدل مورد بررسی قرار گرفته است. در نوع تحلیل و تفسیر مفهوم قرآنی قسط و عدل، از ادبیات نظری، زنجیره و شبکه معنایی مفاهیم همسو و همبسته استفاده شده است. در تفسیر سیاسی و اجتماعی مفاهیم «قسط و عدل» از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای نکات قابل ملاحظه‌ای آشکار می‌شود:

۱. ابتدا اینکه، قسط و عدل بخشی از ساختار نظام‌مند ارزشی، اخلاقی و اجتماعی - سیاسی، است که سایر مفاهیم همسو و همبسته قرآنی و غیر قرآنی که از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای قابل استخراج است، آن را پوشش می‌دهند و از سویی، لازمه اجرای عدالت، منجر به ایجاد تکالیفی برای حکمرانی در ابعاد سیاسی و اجتماعی می‌شود که ناشی از جعل حق یا حقوق درباره اعضای جامعه خواهد شد.
۲. تفسیر مفهوم قسط و عدل، صرف بیان نظری آیه یا آیات نیست بلکه بعد انضمامی و وجودی آیات و مفاهیم قرآنی از خود قرآن و تفسیر و تبیین‌های مفاهیم تکمیل‌کننده خارج از متن صورت گرفته و در راستای مسائل سیاسی اجتماعی مورد دقت و کشف قرار می‌گیرد و نگاه انتزاعی صرف مورد نقد واقع می‌شود.
۳. در سطح اجتماعی و عینی عدالت در جامعه، به صورت یک «ارزش مطلق» مطرح می‌شود که بدون قید و محدودیت، باید در جامعه مورد اجرا قرار گیرد، درحالی که سایر مفاهیم نظیر آزادی از دیدگاه اسلامی دارای قید و دارای حدود مشخص هستند.
۴. توجه به اهمیت عدالت و برپاداری آن، به حدی در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای مهم و

ضروری است که در بیانیه گام دوم، بر لزوم اجرای عدالت و سنگینی کفه آن، در تقسیم امکانات عمومی کشور تصریح شده است.

در یافته تحقیق می‌توان گفت که: بدون تحقق عدالت در دو جنبه اجتماعی و سیاسی امکان رشد، توسعه و تعالی و پیشرفت جامعه ممکن نخواهد شد. لازمه پیشرفت جامعه اسلامی، دوری از نسخه‌های سرمایه‌داری و تکیه بر ابعاد عملی و انضمامی عدالت در همه سطوح و لایه‌های اجتماعی و مبارزه با فقر، فساد و تبعیض در ابعاد اجتماعی و سیاسی است که در قرآن کریم اهتمام ویژه‌ای به مسئله «قیام به قسط» و مسئله اجرای عدالت اجتماعی شده است. همان‌طور که در بحث‌های پیش‌گفته نیز روشن شد، عدالت به‌عنوان شاخص نظام اسلامی نیز مطرح شده است و آسیب‌ها در زمینه بی‌عدالتی و شکاف طبقاتی در سطوح مختلف، منجر به ایجاد معضلات گوناگون در سطوح مختلف جامعه شده و امنیت آن را به خطر می‌اندازد و این مسائل لزوم مبارزه با بی‌عدالتی و فساد را آشکار می‌کند. موضوع دیگر اینکه، عدالت‌خواهی علاوه بر شاخص بودن، به‌عنوان یکی از اصول دائمی انقلاب اسلامی محسوب می‌شود که همواره باید بر طبق مقتضای زمانه سنجیده شده و با مبانی و محکومات اسلامی و دینی تطبیق داده شده و در ابعاد اجتماعی مورد اجرا قرار گیرد. توسعه یک جامعه هم‌زمان نیازمند «عدالت‌خواهی» در آن جامعه است. برای پژوهش‌های آینده توصیه می‌شود شبکه‌ای از مفاهیم متضاد و مفاهیم همسو با قسط و عدل به‌صورت مقایسه‌ای مورد بررسی قرار گیرند.

کتابنامه

قرآن کریم

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۸ ه.ق). لسان العرب. قم، نشر ادب الحوزه.
- اخوان طبسی، حسین روح الله داوری (۱۳۹۷). صورت بندی مفهوم عدالت در قرآن کریم بر مبنای معناشناسی واژه «قسط». پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، ۷(۱). ۱۰۷-۱۲۸.
- ابوالحسن (سید رضی)، محمد بن حسن (بی تا). نهج البلاغه. (سید جعفر شهیدی، مترجم). تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- آقائی مزرعه شاهی، محمدتقی، (۱۳۹۸). الگوی نظری مفهوم «عدالت» در اندیشه سیاسی حضرت آیت الله خامنه‌ای (حفظه الله)، سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی (مقالات اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب). ۱۱(۱). ۱۷-۳۲.
- بختیاری، صادق (۱۳۸۲). تحلیلی از توزیع درآمد با استفاده از روش پارامتریک. تهران، وزارت امور اقتصادی و دارایی.
- بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/>.
- پالمر، فرانک، (۱۳۶۶). نگاهی تازه به معناشناسی. تهران، نشر مرکز.
- جعفری نسب، سیدحسین (۱۴۰۰). بررسی مستندات قرآنی و روایی بیانات مقام معظم رهبری علیه‌السلام درباره تحقق عدالت سیاسی و اجتماعی. پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۸). ۷۹-۱۰۶.
- حکیمی، محمدرضا، (۱۳۷۶). تعریف عدالت از زبان امام صادق علیه‌السلام، نقد و نظر، ۲(۳ و ۴). ۵۶-۷۹.
- سجادی، سید جعفر، (۱۳۷۵). فرهنگ علوم فلسفی و کلامی. تهران، امیرکبیر.
- رستمی رضا و محمد صادق نصراللهی (۱۳۹۹). بایسته‌های عدالت خواهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب. مطالعات راهبردی، ۲۳(۸۹). ۵-۳۰.
- علیزاده، حامد و علی محسنی مشتقین (۱۴۰۲). تبیین ابعاد عدالت اجتماعی در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. اندیشه سیاسی در اسلام، ۱۰(۳۶). ۷۹-۱۰۰.
- مهاجرنیا، محسن (۱۳۸۸). فلسفه عدالت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری. قیسات، ۱۴(۵۱). ۵-۳۵.
- تمدن فرد، فاطمه (۱۴۰۰) عدالت اجتماعی در دیدگاه مقام معظم رهبری. تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

- خامنه‌ای، آیت‌الله سید علی (۱۳۹۱). پیشوای صادق. تهران، انقلاب اسلامی.
صفوی، کوروش (۱۳۸۷). درآمدی بر معناشناسی. تهران، سوره مهر.
مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). عدل الهی (مجموعه آثار، ج ۱). تهران، صدرا.
معین، محمد (۱۳۶۲). فرهنگ فارسی معین (ج ۲). تهران، امیرکبیر.

Campbell, Lyle (1998). *Historical Linguistics: An Introduction*. USA: Edinburgh University Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی